

STUDII ASUPRA COMUNISMULUI ȘI POSTCOMUNISMULUI
ÎN ROMÂNIA: MEMORIE, RESTITUIRE, MUZEALIZARE

COSMIN BUDEANCĂ*,
ANGELICA HELENA MARINESCU**

În 2024 se împlinesc 35 de ani de la schimbarea de regim din 1989. Despre perioada comunistă s-a cercetat, publicat și – mai ales – s-a vorbit relativ mult în ultimele decenii. Perspectivele de abordare au fost diverse (politice, economice, sociale, culturale). S-au publicat lucrări de memorialistică și interviuri de istorie orală, s-au realizat filme documentare și artistice, s-au înființat muzee și memoriale, s-au realizat expoziții, s-a întocmit un manual opțional de istorie a comunismului, iar în noua Lege a Educației (198/2023), *Istoria Comunismului* a fost introdusă ca materie obligatorie. Cu toate acestea, la nivelul populației se poate observa că amintirile despre viața în comunism s-au diluat de așa manieră încât, influențate și de nostalgie, au dus la o deformare majoră a rememorării, care poate perpetua o „imagine” falsă asupra trecutului, iar la noile generații ajung, în mod paradoxal, tot mai puține informații (a se vedea, de exemplu, sondajele INSCOP realizate în 2013 și 2023 cu privire la percepția pe care o au românii asupra trecutului, prezentului și viitorului). În aceste condiții, este evident că este necesară continuarea cercetărilor despre perioada comunistă și postcomunistă, pentru a compensa uitarea și necunoașterea, dar și pentru a înțelege mecanismele care au dus la această situație în ultimele trei decenii și jumătate. Acesta a fost și motivul de a realiza un *număr special* al *Revistei române de sociologie* cu tema „Studii asupra comunismului și postcomunismului în România: memorie, restituire, muzealizare”.

* Special issue coordinator, PhD, Institute for the Investigation of the Crimes of Communism and the Memory of Romanian Exile (I.I.C.C.M.E.R.), e-mail address: cosmin.budeanca@iicmer.ro.

** Special issue coordinator, PhD, Institute of Sociology of the Romanian Academy; Museum of the Communism Horrors in Romania, Ministry of Culture (M.O.C.R.), e-mail address: a.h.marinescu@insoc.ro.

„*Revista română de sociologie*”, serie nouă, anul XXXV, nr. 3–4, p. 87–97, București, 2024

Creative Commons License
Attribution-NoDerivs CC BY-ND

*

Din punct de vedere istoric, sociologic și al studiilor memoriale (*memory studies*¹), România aparține categoriei politice definite ca „Europa de Est”² în perioada postbelică, regiune mnemonică ce a experimentat în secolul XX forme de totalitarism, război, comunism/socialism și dependență de Uniunea Sovietică, dar și „Războiul Rece”, „Cortina de Fier” (a se vedea și conceptul de „geografii multiple”, Müller, 2010). Astfel, putem constata că memoria post-comunistă se află în fața dificultății recuperării istorice a violenței generate de nazism și de comunism³, de semi-periferialitate, discontinuitate/ruptură la nivel instituțional și schimbări dramatice în structurile geopolitice și sociale (Wawrzyniak și Pakier, 2013, pp. 257–279). Memoria culturală, formă a memoriei colective, cu rolul de a asigura o *identitate culturală națională colectivă* (vezi Halbwachs, 1997, Nora, 1978, Assmann, 2011), s-a menținut de-a lungul generațiilor prin practici culturale și instituții, dar și prin ritualuri, simboluri, monumente, memoriale, comemorări (*faire memoire*), fiind un demers de factură culturală, „o privire ceremonială asupra trecutului, convocată să joace rol devoțional” (Hameline, 2017, p. 205). În acest context, este important de subliniat că există nu una, ci mai degrabă multiple cadre ale memoriei, ceea ce impune necesitatea de a fi analizate politicile internaționale și locale ale istoriei comunismului și formulările/utilizările politice legate de acestea (Mink și Neumayer, 2013, Miller și Lipman, 2012). În plus, Maria Todorova (2010a, 2010b) aduce în discuție și diferitele moduri de rememorare care există în societățile post-comuniste și care includ și nostalgia post-comunistă.

La nivel național, în 2006, în Parlament, președintele României a condamnat explicit și categoric comunismul, declarându-l „regim ilegal”, iar în 2009, Parlamentul European a adoptat Rezoluția privind Conștiința Europeană și Totalitarismul (*Resolution on European Conscience and Totalitarianism*, europarl.europa.eu/doceo/document/RC-6-2009-0165_EN), care condamnă crimele împotriva umanității și violările masive ale drepturilor omului de către regimurile comuniste totalitare, și a propus constituirea unei Platforme a Memoriei și Conștiinței Europene (*Platform of*

¹ Studiile memoriale (*memory studies*), adăugate recent printre științele umaniste și sociale ca domeniu de studiu, operează cu concepte cum ar fi *memoria socială*, *cadrele sociale ale memoriei* (Namer, 2000), *locuri ale memoriei* (Nora, 1970, 1980), *post-memorie* (Hirsch, 2008, Conway 2010), care au devenit de interes în contextul schimbărilor din abordările umaniste – evoluții post-coloniale și post-dictatoriale (Olick și Robbins, 1998, Olick, 1999, Olick, 2008, Radstone și Schwarz, 2010, Erll și Nünning, 2010, Olick *et al.*, 2011).

² Folosirea conceptului de Europa de Est ca termen-umbrelă are sens datorită faptului că toate aceste societăți naționale au fost incluse într-un tip de „meta-narațiune sovietică” (*Soviet metanarative*) și, de asemenea, de rezistență la aceasta, în opoziție cu Europa de Vest (Mark, 2010, pp. 93–125).

³ Afirmarea făcută în 2004 privind cele două regimuri totalitare, nazism și comunism, „în mod egal criminale” (Kalniete 2004) e controversată (Blaive *et al.*, 2011), conducând la formularea diferențelor în memoria publică între Est și Vest, cum e *Gulag* contra *Shoah* (Droit, 2007), polemizând cu memoria pan-europeană.

European Memory and Conscience, memoryandconscience.eu) (Zombory, 2017). Includerea țărilor din Europa Centrală și de Est în Uniunea Europeană a făcut evident faptul că, în timp ce construcția memorială și identitară a Europei reflectă mai ales experiența țărilor occidentale, o nouă perspectivă asupra memoriei europene, ca proiect politic, social și cultural, se cere a fi articulată în spațiul public (Jedlicki, 1999). Ca urmare, a fost abordată ideea construirii unei istorii trans-naționale, cu posibilități de regândire a unui narativ istoric european referitor la secolul XX (Müller, 2012), mai ales în ceea ce privește „experiența atrocităților sovietice și ale comunismului” (Judt, 2005, Sznajder și Levy, 2006), și elaborarea unor politici memoriale europene comune (*shared European memory*).

În țările din Europa de Est, căderea Cortinei de Fier a condus la o „re-naționalizare a agendei de cercetare”, mai ales în domeniul istoriei, fapt care e, într-un fel, de înțeles după perioada de sovietizare a științelor umaniste, însă chiar și așa, există un decalaj în privința studiilor memoriale locale față de tradiția vestică (Wawrzyniak și Pakier, 2013, pp. 257–279). În ceea ce privește situația din România, „cercetările cu privire la instaurarea comunismului [...], implicit cele referitoare la represiunea politică, au cunoscut o dezvoltare fără precedent, lucru cât se poate de firesc în contextul în care astfel de teme au fost tabu înainte de 1989” (Budeancă, 2017, p. 9). Astfel, recuperarea memoriei perioadei comunismului, având în centru atenția acordată victimelor abuzurilor comise între anii 1945–1989, s-a realizat prin cercetări cu dimensiuni mai ales istorice, prin crearea de structuri instituționale (Abraham, 2013, pp. 150–152), și prin demersuri de recuperare memorială-muzeală (Budeancă, 2020, pp. 1 068–1 086). Printre primele institute de cercetare a perioadei comuniste/totalitare în Europa de Est se află Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului (I.N.S.T.) din cadrul Academiei Române, înființat prin Hotărârea de Guvern nr. 150 din 13 aprilie 1993 (Abraham 2016, p. 10, totalitarism.ro), în cadrul căruia funcționează, din 2007, Centrul de Studii Ruse și Sovietice „Florin Constantiniu”, iar din 2022 Centrul de Studiu al Ideologiilor Totalitare „Hannah Arendt”. Cercetătorii din cadrul Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (înființat în 1999) realizează, de asemenea, investigații privind perioada regimului comunist din România, prin studierea documentelor provenite de la fosta poliție politică, în cadrul instituției funcționând și Centrul de Istorie Orală „Constantin Ticu Dumitrescu”. O altă instituție importantă este Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (I.I.C.C.M.E.R.), structură guvernamentală rezultată prin comasarea, în 2009, a Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România (înființat în 2006) cu Institutul Național pentru Memoria Exilului Românesc (înființat în 2003). Instituția are misiunea, printre altele, de a administra și analiza, de o manieră riguroasă și științifică, memoria regimului comunist din România, precum și a consecințelor acestuia, de a sprijini proiecte educaționale, de informare și de memorie, contribuind la o mai bună înțelegere a importanței drepturilor și libertăților cetățenești în societatea post-comunistă (iiccmer.ro). Dintre numeroasele proiecte în domeniul

memorial-educational derulate în cei peste 18 ani de activitate, menționăm demersurile de înființare a unui muzeu al comunismului, prin campanii media, întâlniri cu cercetătorii din domeniu sau înființarea „Rețelei Memoriei” (Budeancă, 2020b, p. 510; *reteauamemoriei.ro*).

Și în zona organizațiilor non-guvernamentale au existat preocupări pentru recuperarea critică a memoriei perioadei totalitare, printre primele și cele mai active fiind *Fundația Culturală Memoria*, înființată în 1991 de scriitorul Banu Rădulescu, având misiunea de a promova drepturile omului și valorile civice, dar și de a restitui memoria unor vremuri trecute, ce au repercusiuni încă asupra societății românești. Cel mai important proiect al Fundației este acela de a publica *Memoria – revista gândirii arestate* (din 1990). Un rol foarte important l-a avut, de asemenea, *Fundația Academia Civică* (fondată în 1994 de Ana Blandiana și Romulus Rusan), care are ca scop „educația civică printr-o bună cunoaștere a trecutului apropiat al țării și al Europei de Est, și restituirea astfel a adevărilor istoriei recente falsificate în anii dictaturii comuniste”. Principalul proiect al fundației este *Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței* de la Sighetu Marmăției (*memorialsighet.ro*) alături de care funcționează și Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului, cu sediul în București.

În primii ani de după 1989, cercetătorii din domeniul istoriei recente au avut un acces limitat la documentele de arhivă, însă preocupările lor au fost dublate de o afluență de lucrări memorialistice, care au avut o contribuție deosebită la „recuperarea unor pagini de istorie recentă” (Budeancă, 2017, p. 9). Acest aflus s-a datorat atât nevoii primare de a comunica, după atâția ani de tăcere, cât și datoriei morale de a păstra mărturiile trecutului, ca o legitimare a prezentului și, în același timp, ca o lecție pentru viitor. Menționăm aici texte autobiografice ale unor autori ca Annie Bentoiu, Micaela Ghițescu, Lena Constante (artist plastic), Gheorghe Leahu (arhitect), Ion Vianu (medic) sau Vasile Paraschiv (muncitor). Considerate un nou gen literar, memoriile sunt încadrate de unii criticii și istorici literari în „literatura de frontieră”, includerea lor în istoria literaturii române și analizarea acestora fiind văzute ca o „datorie de onoare” față de victimele comunismului” (Dobre și Antonovici, 2016).

Amintim în context și mărturiile provocate, cum ar fi cea consemnată de Irina Nicolau despre rezistența anti-comunistă din zona Argeș în *Povestea Elisabetei Rizea din Nucșoara, urmată de mărturia lui Cornel Drăgoi* (1993); a participanților la Revoluția din 1989 – „*Ne-a luat valul*”, „*Vom muri și vom fi liberi*” (1990), „*Piața Universității*” (1997) (Bădică, 2010, pp. 83–101), sau direcțiile de cercetare și arhivare din perspectiva istoriei orale, „istorie trăită, istorie care ne explică prin exemple cine suntem” (Vultur, 1997, Scârnci și Ungureanu, 2002, Antonovici și Dobre, 2016, Marineasa și Vighi, 2017, Pillat, 2022). În acest context amintim serialul de televiziune *Memorialul Durerii*, realizat de Lucia Hossu-Longin (din 1991) și eforturile făcute de Institutul de Istorie Orală din Cluj, înființat de

profesorul Doru Radosav (1997). De remarcat sunt și demersurile de a dezvoltă biografii și momente importante din trecutul recent, prin proiecte cu caracter educațional, realizate de urmași de foști deținuți politici sau de persoane interesate de istorie: Ion-Andrei Gherasim (corneliu-coposu.ro), familia Șușman și Clubul Monarhiștilor Clujeni (versantulpartizanilor.ro), ș.a.). Pentru studierea, dar și pentru a facilita accesul publicului la cunoașterea istoriei comunismului, după 1990 s-au dezvoltat și folosit diferite concepte: *arheologie judiciară* (Petrov, 2023a, 2023b, 2023c, 2024), *arheologie forensică* (Oprea, 2002, 2004, 2008), *arheologia memoriei* (Ioan, 2013), *muzeele durerii* (Oprîș, 2000), *sfinții închisorilor, muzeografie mărturisitoare* (Bernea, 1993).

Demersurile de recuperare memorială-muzeală (Budeancă, 2020a, 2020b) au contribuit și ele la crearea unei „memorii colective” a comunismului, muzeele și memoriale putând juca un rol important în regăsirea/retrăirea sentimentului de apartenență la o comunitate (locală sau națională) (Dobre, 2013, pp. 95–106). Pe lângă deja amintitul *Memorial al Victimelor Comunismului și al Rezistenței* de la Sighetu Marmăției, în aceste noi direcții se poate evidenția existența unor situri originale, cum sunt spațiile de detenție încă active (Aiud, Gherla), foste penitenciare transformate sau în curs de transformare (Memorialul Închisoarea Pitești, Memorialul „Închisoarea Tăcerii” Râmnicu Sărat, Fortul 13 Jilava), case/spații memoriale (Casa Iuliu Maniu, Bădăcin sau Expoziția Corneliu Coposu, Bobota), case memoriale (Casa Elisabetei Rizea, Nucșoara), spații memoriale adaptate în alt loc, în lipsa celui original distrus (Casa I.D. Sîrbu, Petrila), spații de detenție și anchetă care și-au schimbat destinația (subsolul Ministerului de Interne sau Blocul Crețulescu, București), situri dispărute (lagărele de muncă forțată de la Periprava sau din Balta Brăilei, satele deportaților din Bărăgan), monumente-memoriale de for public, spații de pelerinaj etc. De asemenea, amintim aici și inițiative private, spații de expunere a istoriei traumatice a perioadei totalitariste, cum sunt: *Ferestroika* (București), *Muzeul Amintirilor din Comunism* (Brașov) sau *Undeva în Comunism/Muzeul Comunismului din București*.

Nu în ultimul rând amintim aici că în 2015, în urma unui discurs al Președintelui României în care s-a susținut necesitatea creării unei instituții muzeale dedicate perioadei comuniste/totalitariste (Iedu, 2014), 92 de deputați și senatori P.N.L. au propus Senatului un proiect de lege pentru înființarea „Muzeului Ororilor Comunismului” (PI-x nr. 582/2015, Propunere legislativă privind înființarea Muzeului Ororilor Comunismului în România, online), proiect care a fost aprobat în 2019 (Lege nr. 157 din 25 iulie 2019).

Pe lângă tendințele de memorializare și noile direcții de cercetare a comunismului românesc, care au continuat să fie inventariate, analizate și expuse prin publicații și dezbateri pentru publicul larg sau pentru specialiști (vezi, de exemplu, Bădescu și Ungheanu, 2000), am observat existența, înmulțirea și diversificarea altor produse culturale, care au ca misiune ilustrarea, descifrarea sau chiar condamnarea regimului comunist, din categoria: artele spectacolului, artele vizuale, cărți pentru copii și cursuri opționale în învățământ.

În domeniul artistic, pornind de la teme precum *memoria, detenția politică, martiriul, violența și trauma*, operele pot atinge adesea aspecte mai puțin cunoscute ale istoriei recente, devenind compensatorii sau recuperatoare. Găsim intervenții artistice în spațiul istoric (*site-specific*), iar în instalațiile artiștilor contemporani regăsim obiecte din comunism alături de obiecte de cult sau de amintiri din familie. Exemplificăm aici prin demersurile făcute de Horia Bernea în cadrul *Muzeului Țăranului Român* (Bernea și Nicolau, 1998, p. 226). Alți artiști re-crează locuri prin mijloace plastice, arhitecturi sau instalații simbolice, dar și mesaje și simboluri grafice (Dan Perjovski), benzi desenate (Mihai I. Grăjdeanu) ori ilustrație de carte (Bogdan Topârceanu) teatrale (Radu Savin), cinematografice (Cristian Mungiu, Andrei Ujică, Stere Gulea, Cătălin Mitulescu ș.a.).

Fără îndoială exemplele prezentate anterior pentru diferitele direcții de abordare a multiplelor fațete ale comunismului și post-comunismului nu sunt nici pe departe singurele. Ele însă dovedesc, o dată în plus, că perioada și subiectul sunt extrem de complexe.

*

Articolul care deschide acest număr special al Revistei române de sociologie, intitulat *Dreptul la memorie – cerință fundamentală*, este semnat de profesorul Ioan Opreș, considerat liderul cercetării în domeniul muzeologiei din România. Pornind de la afirmația că schimbările politice internaționale din anul 1989 au modificat radical arhitectura și geografia politică universală, iar România a fost inclusă în acest val uriaș, revoluționar, e necesar ca numeroasele jertfe, dificultăți, lipsuri, să nu fie uitate, ci să constituie lecții pentru generațiile actuale și pentru cele ce vor veni. Potrivit autorului, suferințele, nedreptățile și durerile victimelor epocii socialiste nu sunt însă ușor de surprins prin mijloacele instituțiilor de memorie istorică, prin urmare, „muzeele durerii” trebuie să aducă asemenea probațiuni și argumente care să convingă, să îndrepte și să oprească pe viitor orice tentație spre absolutism și dictatură. Memoria istorică trebuie asumată, și un exemplu este proiectul „Rețeaua Memoriei” inițiat și coordonat în cadrul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc. Cele zece reuniuni ale Rețelei Memoriei care s-au derulat până în prezent – și care sunt prezentate de autor – au adus împreună reprezentanți ai unor instituții din țară și din străinătate care se dedică istoriei comunismului, care au o experiență deosebită în muzeificarea și deschiderea către public a spațiilor dedicate totalitarismului și susținerii drepturilor omului.

Profesorul Opreș face, așadar, o pledoarie pentru instituțiile de memorie și pentru proiectele care pun în evidență trecutul traumatic, dar, în același timp, și pentru o asumare critică a trecutului. El argumentează că este necesară o înțelegere a perioadelor și etapelor din istorie care astăzi sunt condamnate și repudiate în mod global – o astfel de atitudine reprezentând un semn de maturizare a societății, a capacității acesteia de a învăța din lecțiile trecutului.

Irina Hasnaș Hubbard, muzeograf, și Angelica Helena Marinescu, cercetător științific, realizează în articolul *Muzeul Ororilor Comunismului în România: discurs public, muzeografie și narrative expoziționale*, o analiză interesantă pornind de la problematica (re)constituirii unei memorii istorice, istoriografice și culturale a perioadei comunismului în România. În acest cadru, muzeele și demersurile muzeografice sunt de importanță majoră atât pentru memoria națională, colectivă, cât și pentru cea individuală. Articolul analizează modul de acțiune în spațiul public al Muzeului Ororilor Comunismului în România, de la orientarea către noi strategii muzeale, relația cu publicul, includerea în rețele naționale și internaționale la narativele expoziționale propuse în anii care au trecut de la demararea activității acestei instituții publice aparținând Ministerului Culturii. Pentru că deși e relativ „tânăr”, M.O.C.R. s-a impus deja în peisajul muzeal românesc drept o instituție dinamică, ancorată în tendințele moderne de abordare a tematicilor și cu o deschidere evidentă către public.

În „*Occidentul imaginar*” și *România socialistă în anii 1980: o analiză din perspectiva istoriei orale*, Alexandra Bardan și-a propus să identifice modul în care, în perioada regimului comunist, românii își reprezentau Occidentul ca și construct socio-cultural. Amintirile redade în cadrul interviurilor de către cei 28 de subiecți chestionați evidențiază o reprezentare idealizată și dorită a lumii occidentale, construită în opoziție cu discursul negativ despre Occident promovat de regimul comunist. Răspunsurile reflectă, de asemenea, implicarea statului în economia informală, precum și schimbările sociale și economice din timpul socialismului târziu, corelate cu stratificarea socială, dar și modul cum erau valorizate produsele culturale occidentale. Interesant este și faptul că din răspunsuri transpare o nostalgie privind modul de socializare din acea perioadă, diferit de cel creat de noile platforme media și de internet. Concluzia articolului este că „Occidentul imaginar” a acționat ca un filtru ideologic, polarizând atitudinea față de produsele culturale și structurând rezistența consumatorilor în raport cu propaganda făcută de regim.

Considerat de mulți ca un „Socrate al secolului XX” în România, Petre Țuțea a fost, fără îndoială, o personalitate care, datorită trecutului său, nu putea scăpa de „malaxorul” justițiar al regimului comunist. A fost arestat în 1948 și internat în lagăr până în 1953. În 1956 a fost din nou arestat, judecat și condamnat la 18 ani muncă silnică, fiind eliberat în 1964. La fel ca marea majoritate a foștilor deținuți politici, după eliberare a fost considerat de regim ca „dușman al poporului”, motiv pentru care a fost supravegheat îndeaproape. Studiul lui Vlad Mitric-Ciupe analizează mecanismele și metodele pe care Securitatea le-a folosit pentru a afla detalii despre ce făcea, ce scria, ce gândea și cu cine se întâlnea Petre Țuțea, metodele utilizate, de altfel, frecvent pentru a controla populația și, implicit, pentru a menține puterea. Interesant este și faptul, relevat de studiu, că urmărirea lui Petre Țuțea nu s-a încheiat în decembrie 1989, cum ar părea firesc, ci a continuat și după acest moment. Evidențiem și partea de final a studiului, în care se prezintă cât de problematice pot fi documentele întocmite de fosta Securitate și cu câtă

precauție ar trebui ele lecturate pentru a se putea extrage informațiile relevante în reconstituirea unor momente din trecutul recent.

Studiul lui Csongor Jánosi, *Itinerariu de preot reformat în Transilvania în timpul regimului comunist. Dénes G. Fülöp (1931–2005)*, repune în discuție situația minorității maghiare din Ardeal în perioada regimului comunist, pornind de la povestea de viață a unui preot reformat, care de-a lungul activității sale profesionale a păstorit comunitățile din mai multe localități din județul Mureș: Ghinești, Trei Sate, Reghin și Târgu Mureș. Pe când era student, la fel ca și în cazul altor etnici maghiari, faptul că a simpatizat cu mișcarea revoluționară din Ungaria din 1956 i-a adus, în 1959, o condamnare la 11 ani muncă silnică pentru „crimă de uneltire contra ordinii sociale”. După patru ani petrecuți în detenție a fost eliberat, însă a rămas sub supravegherea Securității, care l-a suspectat în permanență de activități „naționalist-iredentiste”. Bazată în mare parte pe documente aflate în Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, dar și pe o consistentă literatură de specialitate, analiza în cazul lui Dénes G. Fülöp relevă cât de dificilă și de complexă a fost viața unui intelectual maghiar preocupat să contribuie la păstrarea identității culturale a comunității din care făcea parte.

În același areal tematic, „Religie și Societate”, se încadrează și studiul Denisei Florentina Budeancă, cercetător în cadrul Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, dedicat *Ajutoarelor primite din străinătate de cultele din Republica Socialistă România în anii '70–'80* de la bisericile și organizațiile caritabile din Occident. Autoarea prezintă, în prima parte a studiului, situația acordării acestor ajutoare înainte de 1970 și impactul inundațiilor din primăvara aceluia an asupra atitudinii statului comunist față de acest fenomen. De asemenea, cercetarea prezintă instituțiile și organizațiile caritabile care au trimis ajutoare între 1970–1989 și maniera în care ele ajungeau la beneficiari, respectiv măsurile luate de instituțiile comuniste pentru a limita amploarea acțiunilor caritabile. În pofida atitudinii refractare a autorităților, carențele de comunicare între diversele instituții ale statului ori corupția unor oficiali implicați în proces au făcut posibil un aflax de bunuri materiale și bani care au ajuns la biserici, preoți și credincioși, contribuind la asigurarea supraviețuirii cultelor religioase în ultimele două decenii ale regimului comunist.

Textul propus de Prof. Dr. Marian Petcu, *Cenzura comunistă în România – o secvență istoriografică*, este o pledoarie pentru continuarea cercetărilor privind practicile cenzurii din perioada comunistă. El conține un tablou cronologic al lucrărilor consacrate cenzurii din România, apărute în perioada 1990–2023, recenzând monografiile, culegeri de documente, studii, antologii de varii dimensiuni, publicate în țară și în străinătate, dar și două reviste importante, *Memoria* și *Arhivele totalitarismului*.

În încheiere am ales să prezentăm o recenzie a lucrării semnate de Ilie Bădescu și Ioan C. Popa, și intitulată *Un savant român sub supraveghere informativă. Cazul Dimitrie Gusti*, editată sub egida Institutului de Sociologie al Academiei Române și înscrisă în programul de cercetare *Enciclopedia Școlii Sociologice de la București*, apărută la Editura Academiei Române în 2019, care relevă complexitatea vieții, activității și operei fondatorului Școlii Sociologice de la București.

Reluând constatarea anterioară privind complexitatea subiectelor referitoare la comunismul și postcomunismul românesc, încheiem prin a afirma că, prin materialele cuprinse în prezentul număr al *Revistei Române de Sociologie*, încercăm să oferim câteva chei de înțelegere asupra acestora, din trei perspective – a memoriei, a restituirii istorice și a muzealizării – prin abordări critice, multi și interdisciplinare, dinspre studii de sociologie, antropologie istorică, istorie comparată, istorie orală etc.

BIBLIOGRAFIE

1. Abraham, F. (2013). *Provocări epistemologice ale totalitarismului. O metodologie a studiului regimurilor comuniste*. București: Editura Muzeului Național al Literaturii Române.
2. Abraham, F. (2016). „Rolul Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului în istoriografia română”. *Lumea românească acum*, serie nouă, nr 1, octombrie–decembrie 2016.
3. Antonovici, V., Dobre, C.-F. (2016). *Deportați în Bărăgan. Amintiri din Siberia românească*. Oradea: Ratio et Revelatio.
4. Assmann, J. (2011). *Cultural Memory and Early Civilization. Writing, Remembrance and Political Imagination*. New York: Cambridge University Press.
5. Assmann, J. (2010). *La mémoire culturelle. Écriture, souvenir et imaginaire politique dans les civilisations antiques*. Paris: Aubier.
6. Bădescu, I., Ungheanu, M. (2000). *Enciclopedia valorilor reprimite. Războiul împotriva culturii române (1944–1999), vol. I–II*. București: Editura Pro-Humanitate.
7. Bădică, S. (2010) “The black hole paradigm. Exhibiting Communism in Post-Communist Romania.” *History of Communism in Europe*, ed. Institute for the Investigation of Communist Crimes and the Memory of the Romanian Exile, 1. Bucharest: Zeta Books.
8. Bernea, H. & Nicolau, I. (1998). «L’installation. Exposer des objets au Musée du Paysan Roumain». *Martor: the Romanian peasant Museum Anthropology Review*, 3.
9. Bernea, H. (1993). „Câteva gânduri despre cantități, mentalitate și încrucișare”, Mapa CRUCEA, Muzeul Țăranului Român.
10. Błaive, M., Gerbel, C., Lindenberger, T. (eds.) (2011). *Clashes in European Memory: The Case of Communist Repression and the Holocaust*. Innsbruck- Wien-Bozen: Studien Verlag.
11. Budeancă, C. (2020a). „Cercetarea și memorializarea comunismului românesc”, în Corobca L. (coord.), *Panorama comunismului în România*. Iași: Editura Polirom.
12. Budeancă, C. (2020b). „Eșecul unei idei: Muzeul Comunismului în România”, în Báthory D., Bosomitu S., Budeancă C. (coord.), *România de la comunism la postcomunism. Criză, transformare, demoațizare, Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc*. Vol. XIV–XV, 2019–2020. Iași: Editura Polirom.
13. Budeancă, C. (coord.) (2017). *Vieți în umbra trecutului. Supraviețuirea și integrarea socioprofesională a familiilor foștilor deținuți politici în comunism. Mărturii și documente. I*. Iași: Editura Polirom.
14. Ciuceanu, R. (1993). „Un proiect realizat: Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului”, în *Arhivele Totalitarismului*, an I, nr. 1.
15. Conway, B. (2010). New Direction in the Sociology of Collective Memory and Commemoration. *Sociology Compass* 7: 4: p. 442–445.
16. Dobre, C.-F. (2013). Teaching Communism at the Museum: A Comparative Study of Museums Dedicated to Communism in Eastern and Central Europe. *Edukacja Humanistyczna*. Nr 2 (29), p. 95–106.
17. Dobre, C.-F., Antonovici, V. (2016). Introducere. *Prezentul comunismului: memorie culturală și abordări istoriografice*. Oradea: Ratio et Revelatio.

18. Droit, E. (2007). „Le Goulag contre la Shoah. Mémoires officielles et cultures mémorielles dans l'Europe élargie”. *Vingtième Siècle Revue d'histoire*, 94: p. 101–120.
19. Erll, A., Nünning, A. (eds.) (2010). *A Companion to Cultural Memory Studies*. Berlin, New York: de Gruyter.
20. Halbwachs, M. (1997). *La mémoire collective*. Paris: Albin Michel.
21. Hameline, D. (1971). *Du savoir et des hommes. Contribution à l'analyse de l'intention d'instruire*. Gauthier-Villars.
22. Hameline, D. (2017). *Préludes pour une pédagogie majeure. Écrits sur l'école (1974–2009)*. ESF.
23. Hirsch, M. (2008). The Generation of Postmemory. *Poetics Today* 1 (29): 10.
24. Jedlicki, J. (1999). *Historical Memory as a Source of Conflicts in Eastern Europe. Communist and Post-Communist Studies*. 8 (32): p. 225–232.
25. Ioan, A. (2013). *Arhitectura memoriei. Noua frontieră a spațiului sacru*. București: Editura Igloo.
26. Judt, T. (2005). *Postwar: A History of Europe since 1945*. London: Penguin Press.
27. Kalniete, S. (2004). *Old Europe, New Europe: Speech at the Opening of the Leipzig Book Fair*. online la kalniete.lv/2018.05/22
28. Marineasa, V., Vighi, D. (2017). *Rusalii 51. Fragmente din deportarea în Bărăgan*. Timișoara: Miron.
29. Mark, J. (2010). *The Unfinished Revolution: making Sense of the Communist Past in Central-Eastern Europe*. New Heaven and London: Yale University Press.
30. Miller, A., Lipman, M. (eds.) (2012). *The Convulsions of Historical Politics*. Budapest – New York: CEU Press.
31. Mink, G., Neumayer, L. (2007). *L'Europe et ses passes douloureux*. Paris: La Découverte.
32. Müller, M. G. (2010). “Where and When Was (East) Central Europe?”. In Arnason P. J., Doyle, N. (eds.), *Domains and Divisions of European History*. Liverpool: Liverpool University Press.
33. Müller, J.W. 2012 [2010]. On ‘European Memory’: Some Conceptual and Normative Remarks. In Malgorzata Pakier and Bo Stråth (eds.), *European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. New York-Oxford: Berghahn Books: p. 25–37.
34. Mureșan, A. (2020, iulie), *Cum ne amintim ce-am trăit*, Best of: memorialistica literară românească. *Dilema Veche*, nr. 847.
35. Namer, G. (2000). *Halbwachs et la Mémoire Sociale*. Paris: L'Harmattan.
36. Nora, P. (1978). „Mémoire collective”, în J. Le Goff (ed.), *La nouvelle histoire*, Paris, Retz.
37. Olick, J.K. & Robbins, J. (1998). Social Memory Studies: From „Collective memory” to the Historical Sociology of Mnemonic Practices, *Annual Review of Sociology* 24: p.105–140.
38. Olick, J.K. (1999). Collective Memory: The Two Cultures. *Sociological Theory* 17: 3: p. 333–348.
39. Olick, J.K. (2008). ‘Collective Memory’: A Memoire and Prospect. *Memory Studies* 1 (1): p. 23–29.
40. Olick, J.K. et al. (eds.) (2011). *The Collective Memory Reader*. Oxford: Oxford University Press.
41. Oprea, M. (2002). *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente, 1949–1989*. Iași: Editura Polirom.
42. Oprea, M. (2004). *Moștenitorii Securității*. București: Editura Humanitas.
43. Oprea, M. (2005). *Rolul și evoluția Securității*. Iași: Editura Polirom.
44. Oprea, I. (2000). *Transmuseographia*, București: Editura Oscar Print.
45. Petrov, Ghe. (2024). Crimele Securității. Execuția lui Andrei Meșter din Sălciua, jud. Alba. Cercetări de arheologie judiciară. *Memoria – revista gândirii arestate*, 126, 1/2024.
46. Petrov, Ghe (2023a), Crimele Securității. Execuția lui Iosif Orșa din Glodghilești, jud. Hunedoara. Cercetări de arheologie judiciară. *Memoria – revista gândirii arestate*, 125, 4/2023.
47. Petrov, Ghe (2023b), Inventarul cercetărilor de arheologie judiciară privind crimele regimului comunist din România (2006–2022). *Memoria – revista gândirii arestate*, 122, 1/2023.
48. Petrov, Ghe (2023c), Mormântul Haiducilor lui Dabija din Apuseni. Cercetări de arheologie judiciară. *Memoria – revista gândirii arestate*, 123, 2/2023.

49. Pillat, M. (2022). *Bunicul meu fără mormânt. Gheorghe Em Filipescu*. București: Editura Humanitas.
50. Radstone, Susannah; Schwarz, Bill (eds.). 2010. *Memory: Histories, Theories, Debates*. New York: Fordham University Press.
51. Scârnci, F., Ungureanu, S. (2002), *Vieți paralele în secolul XX. Istorie orală și memorie recentă în Țara Bârsei*. Brașov: Phoenix.
52. Sznajder, N. & Levy, D. (2006). *The Holocaust and Memory in the Global Age*. Philadelphia: Temple University Press.
53. Todorova, M. (2010). *Remembering Communism: Genres of Representation*. New York: Social Science Research Council.
54. Todorova, M., Gille, Z. (eds.). (2010). *Post-Communist Nostalgia*. New York: Berghahn Books.
55. Vultur, S. (1997). *Istorie trăită, istorie povestită. Deportarea în Bărăgan 1951–1956*. Timișoara: Editura Amarcord.
56. Wawrzyniak, J. & M. Pakier (2013). “Memory Studies in Eastern Europe: Key Issues and Future Perspectives”. *Polish Sociological Review*, no. 183: 257–79. <http://www.jstor.org/stable/41969495>.
57. Zombory, M. (2017). The birth of the memory of Communism: memorial museums in Europe. *Nationalities Papers*, vol. 45, no 6, pp. 1028–1046.

